

Internationella nätverk och kunskapsspridning

Vid det här laget har det framgått att den svenska rasforskningen från 1930-talet och ett par decennier in i efterkrigstiden var en gränsdragningsstrid mellan, grovt räknat, två vetenskapliga traditioner med Gunnar Dahlberg och Bertil Lundman som idealtyper.

Även om vi främst har följt rasforskningen ur ett rätt snävt svenskt perspektiv har det också blivit tydligt att företrädare för båda traditionerna påverkades av och hade kontakter med kunskapsaktörer utanför Sveriges gränser. Lundman var till exempel influerad av den tyska *Rassenkunde*-strömningen och medverkade i tidskrifter som gavs ut i det nazistiska Tyskland. Dahlberg däremot avbröt Rasbiologiska institutets kontakter med Nazityskland och närmade sig i stället antinazistiska forskare från den anglosaxiska världen.

I det här kapitlet fördjupar jag analysen av den svenska rasforskningens internationella kontakter. De såg mycket olika ut inom de båda traditionerna. I den tradition som utgick från Dahlberg spelade FN-organet Unesco en viktig roll. Svenska forskare och myndigheter deltog nämligen i de kampanjer Unesco bedrev under 1950-talet i syfte att sprida antinazistiska och antirasistiska kunskapsanspråk om människoraser. Kapitlets första del handlar om dessa kontakter och Unescos försök att sprida kunskap över nationsgränserna.

Bertil Lundman byggde helt andra internationella nätverk. De kunskapsaktörer han närmade sig var milt sagt negativa till Unescos syn på rasfrågor. Hans kontakter gick dels till forskare som haft viktiga positioner inom den nazityska rasvetenskapen, dels till den USA-baserade kretsen

runt organisationen IAAEE och tidskriften *Mankind Quarterly*. Dessa nätverk studeras i kapitlets andra del.

Sverige, Unesco och rasfrågorna

Unesco är en förkortning av United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization och har sedan grundandet 1945 varit FN:s organisation för frågor om utbildning, vetenskap och kultur. Uppdraget har ofta tolkats brett och redan vid starten hade Unesco som ambition att främja freden och skapa förståelse mellan folk och nationer genom utbildningsinsatser samt vetenskapliga och kulturella projekt. Ett av dessa projekt handlade om rasbegreppet. Det ledde till en omdebatterad global kampanj under 1950-talet för att premiera vissa kunskapsanspråk om raser och diskreditera andra. Kampanjen skulle som vi ska få se påverka diskussionen om det vetenskapliga rasbegreppet också i Sverige.

Unescos uttalanden om ras

1948 antogs FN:s berömda deklaration om de mänskliga rättigheterna. Där stadgade artikel två att samtliga rättigheter i deklarationen tillkom alla människor oavsett deras ”ras”, en formulering som å ena sidan tog själva rasbegreppet för givet och å andra sidan innebar en markering mot rasdiskriminering.¹ Som en följd av deklarationen gav FN:s råd för sociala och ekonomiska frågor Unesco i uppdrag att ta fram en vetenskaplig definition av rasbegreppet och skriva ett uttalande om vad vetenskapen visste om rasfrågorna. Det uttryckliga syftet var att ge vetenskapligt stöd åt idén att det var fel och oberättigat med rasistisk diskriminering.

Hösten 1949 tillsattes därför en kommitté med ett drygt tiotal forskare för att arbeta fram ett uttalande. Sammansättningen var intressant. I stort sett alla ledamöter kom från samhällsvetenskapligt inriktade discipliner där man sällan eller aldrig bedrivit rasforskning. Endast två forskare som tidigare arbetat med rasbegreppet ur ett biologiskt perspektiv medverkade, däribland britten Ashley Montagu (1905–99) som dessutom var känd för att vara ovanligt skeptisk mot rasbegreppet.² Sammansättningen hade kunnat se lite annorlunda ut om Gunnar Dahlberg tackat ja till att vara med. Han var nämligen inbjuden, kanske på grund av det konsekventa antinazistiska engagemang han kunde uppvisa, men han var sjuk och tvingades tacka nej.³

I december 1949 träffades kommittén i Paris för att skriva ett utkast. En liten grupp utomstående forskare fick därefter skicka in synpunkter på

utkastet. Dahlberg var en av dem, men vad han skrev är inte känt. Slutligen arbetade Montagu om texten till ett färdigt uttalande som offentliggjordes sommaren 1950.⁴ Det präglades starkt av kommitténs samhällsvetenskapliga dominans. Uttalandet medgav att det fanns ett vetenskapligt legitimt rasbegrepp och att raser kunde definieras som populationer som uppvisade vissa fysiska olikheter som en följd av sina historiska evolutionsprocesser. Samtidigt var rasbegreppet så missbrukat och förknippat med rasistiska rörelser att det borde ersättas med termen etnisk grupp. I en uppmärksammas formulering slog uttalandet fast att i alla praktiska sociala sammanhang ("for all practical social purposes") var rasbegreppet en ren myt ("myth").⁵

Vad innebar egentligen detta kunskapsanspråk? Det innebar faktiskt inte att kommittén avfärdade rasbegreppet helt och hållet. Det innebär däremot att de avfärdade dess legitimitet i alla politiska sammanhang och att de ansåg att det skulle ersättas med termen etnicitet – som dock, att döma av formuleringarna, var tänkt att åsyfta samma sak som rasbegreppet tidigare gjort. Men texten var vag och det var lätt att uppfatta uttalandet som ett förslag om att avskaffa rasbegreppet helt och hållet.

Kommittén slog också fast att det uteslutande var meningsfullt att tala om fysiska rasegenskaper. Mentala rasskillnader förekom enligt uttalandet med största sannolikhet inte, och de studier som genomförts visade att det förmodligen inte existerade några skillnader i intelligens.⁶ Detta var något radikalt nytt. Som vi sett flera exempel på underströk många rasforskare fram till denna tid att det med stor sannolikhet fanns någon form av mentala rasskillnader även om de var av statistisk natur och inte behövde säga något om en enskild individ.

Uttalandet fick en hel del positiv respons när det cirkulerade i massmedia.⁷ Mottagandet i vetenskapliga kretsar blev annorlunda, för nu bröt en vetenskaplig gränsdragningsstrid ut på internationell nivå. Den handlade både om vilket innehåll som rasbegreppet skulle ha och om vilka kunskapsaktörer som borde få vara med och uttala sig om det. Framför allt trädde en lång rad naturvetenskapligt inriktade forskare fram, med disciplintillhörigheter i biologi, zoologi, fysisk antropologi, genetik och liknande ämnen, vilka uppenbarligen såg sina positioner som rasexperter som hotade. De kritiserade både den samhällsvetenskapliga inriktningen på det första uttalandet och de kunskapsanspråk som det innehöll. Särskilt hamnade förslaget om att ersätta rasbegreppet med etnicitetstermen och påståendet om att det inte fanns mentala rasskillnader i skottgluggen för kritiken.⁸

Unesco hanterade kritiken genom att tillsätta ännu en kommitté med fjorton ledamöter, denna gång nästan uteslutande naturvetenskapliga forskare, som fick i uppdrag att ta fram ett nytt uttalande. Den hade dessutom, kan det tilläggas, så att säga tvättats vit. Den första kommittén hade haft en svart ledamot och dessutom några utomeuropeiska forskare. I den nya kommittén saknades dessa grupper.⁹ En som däremot fanns med denna gång var Gunnar Dahlberg, som av allt att döma åtnjöt en hög status i internationella kretsar vid denna tid. Organisatörerna gjorde stora ansträngningar för att förmå Dahlberg att komma till Paris och rådfrågade honom om vilka andra forskare som borde kontaktas. Efteråt uttryckte de dessutom sin uppskattning över hans bidrag ("magnificent contribution") till diskussionerna.¹⁰

Det fanns betydande likheter mellan de kunskapsanspråk som fördes fram i det första uttalandet och i det andra, som blev färdigt i juni 1951. Precis som i det första uttalandet betonades det att rasbegreppet ofta missbrukats för att förfölja och plåga människor och allt tal om överlägsna och underlägsna raser avfärdades. Uttalandet slog också fast att rasblandning inte var skadligt, att äktenskap över rasgränserna rent biologiskt var oproblematiskt och att det inte fanns något vetenskapligt stöd för diskriminerande lagar. Men i frågorna om det vetenskapliga rasbegreppets ställning och de mentala rasskillnadernas existens såg kunskapsanspråken annorlunda ut.

Det nya uttalandet var visserligen skeptiskt mot alltför detaljerade rasindelningar, men kommittén menade att det var rimligt att göra en global trerasindelning, det vill säga den indelning i europida eller kaukasiska, negroida och mongolida grupper som Dahlberg förespråkade redan i början av 1930-talet. Det faktum att rasbegreppet ofta missbrukades och användes slarvigt sågs dock inte heller som ett argument för att överge det i rent vetenskapliga sammanhang. När det gällde egenskaper som intelligens och temperament medgav uttalandet att de flesta forskare inte brukade uttala sig om sådana rasskillnader, att man hittills inte lyckats bevisa att intelligensskillnader existerade mellan raser och att de skillnader som eventuellt kunde påvisas måste vara relativt små. Till skillnad från det första uttalandet förnekade den nya kommittén dock inte att mentala rasskillnader kunde finnas, och ledamöterna sammanfattade vetenskapens ståndpunkt på ett helt annat sätt. Det var möjligt men ännu inte bevisat, påstod de, att anlag för vissa former av intellektuella och emotionella egenskaper och reaktioner var vanligare i vissa mänskliga grupper än i andra.¹¹

Den globala raskampanjen

Unesco befann sig nu i en udda situation. Organisationen hade producerat inte mindre än två vetenskapliga uttalanden om ras, och de innehöll delvis olika och motstridiga kunskapsanspråk. Det hindrade inte Unesco från att under 1950-talets första år inleda en globalt omfattande kampanj där man försökte sprida kunskapsanspråken över nationsgränserna.

Ett viktigt verktyg i kampanjen var organisationens tidskrift, *Unesco Courier*, som publicerades på många språk och som rapporterade utförligt om raskampanjen. Unesco lät också ge ut flera populärvetenskapligt inriktade skrifter om rasfrågor, författade av tunga vetenskapliga namn. Där medverkade bland annat den franske socialantropologen Claude Lévi-Strauss (1908–2009) med boken *Race and History*. Vid 1950-talets slut var skriftserien översatt till tretton språk och ungefär 300 000 böcker hade tryckts.¹² Kampanjen var inte okontroversiell. Sydafrika lämnade Unesco 1956 i protest mot vad regimen uppfattade som kritik mot apartheidpolitiken i skriftserien. Under medborgarrättsstriderna i USA hänvisade Högsta domstolen till Unescos uttalanden när de olagligförklarade segregationen i den amerikanske Södern, samtidigt som segregationsförespråkare lyckades driva igenom förbud mot användningen av Unescomaterial i skolorna i vissa städer.¹³

En nyckelroll i kampanjen tilldelades de så kallade nationella Unescoråden. När Unesco startades var tanken att råd skulle bildas i alla medlemsländer och att de skulle bli en länk mellan den internationella organisationen och det egna landets befolkning samt ansvara för spridning och implementering av skrifter och projekt. Sådana råd inrättades också i de nordiska länderna, där det danska Unescorådet till exempel bildades 1947. I Danmark undveks dock länge rasfrågorna och rådet verkar åtminstone inledningsvis ha sett rasism som ett fenomen som främst fanns utomlands.¹⁴

Svenska Unescorådet tillsattes av regeringen 1951, med representanter från många politiska partier i ledningen och med språkvetaren Ingemar Düring (1903–84) som ordförande. Rådet satte i gång en omfattande verksamhet, där frågorna om ras till en början dock inte verkar ha spelat någon stor roll trots att det bildades vid en tid då Unescos första uttalande om rasbegreppet redan publicerats. I rådets första stora principdiskussion om verksamheten i Sverige nämndes rasfrågor inte med ett ord.¹⁵

Det skulle ändras. Under 1950-talets första år tog det svenska Unescorådet ett par initiativ för att sprida organisationens uttalanden om ras och

förmedla de kunskapsanspråk dessa innehöll till en svensk publik. Initiativen är viktiga att undersöka ur ett kunskapshistoriskt perspektiv. Unescorådet var inte en vetenskaplig aktör men försökte nu sprida vetenskapliga kunskapsanspråk till en bredare allmänhet och få människor utanför akademins murar att diskutera rasfrågor på en vetenskaplig grund. Som vi kommer att se accepterades kunskapsanspråken dock inte med självklarhet överallt.

Bordssamtal i rasfrågan

Rådets första åtgärd var att ordna ett panelsamtal om rasbegreppet, rasfördomar och rasdiskriminering. Det ägde rum i februari 1953 i Göteborg och spelades in på band. Två år senare gavs diskussionen ut i tryckt form med titeln *Bordssamtal i rasfrågan*.

Intressant nog valde rådet att främst ha med debattörer från samhällsvetenskapliga och humanistiska ämnen. Förutom ordföranden Düring deltog historikerna Åke Holmberg (1915–2006) och Hugo Valentin, vars engagemang för att bekämpa antisemitismen nämndes i kapitel fyra, samt socialpsykologen Lars Gurmund (1917–99). Dessutom deltog psykiatern Bengt Lindberg (1904–75) och genetikern Olof Tedin (1898–1966). De var visserligen medicinare respektive naturvetare men ingen av dem hade sysslat med rasfrågor tidigare.

Samtalet vore intressant att analysera för att undersöka hur företeelser som rasism och diskriminering kunde debatteras i Sverige vid 1950-talets början. Här ska jag dock endast fokusera på de kunskapsanspråk deltagarna förde fram om det vetenskapliga rasbegreppet. Vad som då framträder är två vetenskapliga inriktningar som delvis stod i motsatsställning och som hade svårt att kommunicera med varandra.

Alla talare var överens om att man måste ta avstånd från rasdiskriminering. Men var det meningsfullt att tala om raser i vetenskapliga sammanhang? Socialpsykologen Gurmund intog en hållning som påminde om Unescos *första* uttalande om ras. Han höll fram svårigheterna att definiera vad ras egentligen var för något och talade om nazismens ovetenskapliga "bluffteorier". Inom samhällsvetenskaperna, hävdade Gurmund, hade man därför gradvis börjat bli skeptisk mot begreppet ras överhuvudtaget.¹⁶

Genetikern Tedins hållning påminde i stället starkt om Unescos *andra* uttalande. Det var svårt att ge en exakt definition av rasbegreppet, men precis som Gunnar Dahlberg menade Tedin att det var en "nödfallsterm" som måste användas för att beskriva genetiska skillnader mellan befolk-

ningsgrupper. Däremot borde man akta sig för att göra alltför detaljerade rasindelningar och vara noga med att inte förväxla raser med språkliga eller kulturella grupper. Han kritiserade dessutom Unescos första uttalande för de kunskapsanspråk om mentala rasskillnader som det innehöll. Det gick inte, menade han, att hävda att vetenskapen bevisat att sådana skillnader inte existerade. Tvärtom påstod Tedin att det vore "ganska märkligt" om de evolutionära processer som skapat människoraserna "bara skulle ha berört de kroppsliga egenskaperna och lämnat de själsliga fullkomligt orörda". Han fick medhåll av psykiatern Lindberg som menade att det vore "högst besynnerligt" om det endast fanns fysiska rasskillnader. Existensen av mentala rasskillnader på statistisk nivå innebar dock inte, lade han till, att vissa raser skulle ha ett högre värde än andra.¹⁷

Bordssamtal i rasfrågan avslutades med diskussionsfrågor som var tänkta att ligga till grund för studiecirklar. Unescorådet ville uppenbarligen inte bara att människor skulle läsa om rasfrågor utan också förhålla sig mer aktivt till ämnet. Man kan med fog säga att flera av de föreslagna frågorna var tämligen ledande och alltså konstruerade för att föra ut just Unescokampanjens kunskapsanspråk. Deltagarna i de tänkta studiecirk-larna ombads till exempel besvara frågan: "Är vetenskapsmännen ense om innebörden av termen 'ras' i fråga om människor?" Ett grundläggande inslag i Unescos båda uttalanden var ju att rasbegreppet var svårdefinierat. De ställdes också inför följande fråga: "Innebär det förhållandet att man kan iakttä vissa egenskaper hos en viss 'ras' eller 'population' att dessa egenskaper med säkerhet möter hos varje individ som tillhör denna 'ras' eller 'population'?" Frågan var givetvis tänkt att besvaras med ett nej. Båda uttalandena betonade tydligt att rasskillnader var statistiska och inte sade något om individer.¹⁸

Bordssamtal i rasfrågan fick rätt stor uppmärksamhet på tidningarnas kultursidor. Generellt anslöt sig recensenterna till Tedins försiktiga försvar av rasbegreppet medan det avståndstagande som uttrycktes av Gurmund inte diskuterades.¹⁹ I allmänhet fick Unescos globala kampanj om rasfrågor god respons. Åtminstone, betonade vissa recensenter, så länge kampanjen baserades på det andra uttalandet, som försvarade rasbegreppet och som utarbetats av naturvetare.²⁰

Enigheten om Unescokampanjen var dock inte total. I *Expressen* var fiskbiologen Gunnar Svärdson (1914–2004) en flitig skribent om biologiska, zoologiska och genetiska ämnen. Svärdson använde sin recension till att föra ett längre resonemang kring rasbegreppets vetenskapliga position, och

riktade då allvarlig kritik mot de kunskapsanspråk som Unescokampanjen vilade på. Kärnan i Svärdsons inlägg var ett försvar av rasbegreppets meningsfullhet och legitimitet samt en oro för att rasbegreppet under efterkrigstiden kommit under attack. Unescokampanjen såg Svärdson som ett exempel på denna utveckling, trots att åtminstone Unescos andra uttalande aktivt använde rasbegreppet.

”Rasbildning” var, menade Svärdson, en självklar del av människans ”artbildning” helt enkelt eftersom de genetiska anlagen inte var jämnt fördelade inom mänskligheten. Det var kanske inte ett särskilt anmärkningsvärt påstående. Men han gick längre än så och tillmätte rasegenskaper betydelse också för diskussionen om varför det fanns rasism. Fientlighet mot främmande raser var enligt Svärdson, som här hänvisade till forskning inte om människor utan om kråkor och andra fågelarter, något biologiskt medfött. Därmed inte sagt att det var något bra. Tvärtom var det viktigt att motarbeta människors misstänksamhet mot främlingar. Men sådant skulle ske, skrev Svärdson, med ”strikt objektivitet” och inte med ”pseudovetenskapliga påståenden”. Sådana såg han flera exempel på i Unescokampanjen, och särskilt i organisationens första uttalande.²¹

Den kritik som Svärdson i sin tur fick ta emot för sitt inlägg visar att debatten om det vetenskapliga rasbegreppet nu hade börjat bli politiskt laddad, även om laddningen ännu inte handlade om begreppets existens i sig. Geografen Gunnar Johnsson (f. 1917) angrep i och för sig inte så mycket de faktiska kunskapsanspråk om människoraser som Svärdson fört fram, även om han betonade att man borde undvika att göra alltför detaljerade rasindelningar. Men Svärdsons sätt att skriva och hans kritik mot Unescokampanjen riskerade, menade Johnsson, att spela rasister i händerna:

Särskilt docent Svärdsons inlägg är hyperfarligt genom sin brist på ordentliga definitioner på ras, grupp, instinkter och aggression. Hans artiklar har tydligen redan väckt ”slumrande rasinstinkter” hos Expressens läsare, att döma av de många insändarna, som lika gärna kunde haft adress Sydafrika som det högstående kulturlandet Sverige.²²

Svärdson replikerade i en indignerad artikel att han bestämt tog avstånd från varje form av rasdiskriminering. Men han vidhöll att ”zoologiska fakta” var nödvändiga för den som ville analysera ”människans rasmotsättningar”. Det faktum att människor var genetiskt olika behövde inte leda till slutsatsen att de också skulle ha olika politiska och sociala rättigheter, menade Svärdson med ett argument som vi kommer att få se fler exempel på i kapitel åtta.²³

Raser och folk

Samma år som *Bordssamtal i rasfrågan* kom ut, 1955, publicerade Unesco-rådet också en mer ambitiös bok. Den bar namnet *Raser och folk* och var ”redigerad”, som det hette, av Gunnar Dahlberg. Den är ett bra exempel på vad som kan hända med kunskapsanspråk när de sprids över nationsgränser och översätts från ett språk och ett sammanhang till ett annat. Boken var ursprungligen nämligen inte alls producerad i Sverige.

Redan 1951 beslutade Unescohögkvarteret i Paris att be den amerikanske genetikern Leslie C Dunn att skriva en populärvetenskaplig bok för vuxna där rasbegreppet förklarades med ledning av Unescos uttalanden om ras. Dunns manuskript bedömdes dock som för torrt och akademiskt för att fungera i kampanjen. Diana Tead (1925–81), en av medarbetarna vid högkvarteret, fick därför i uppdrag att bearbeta Dunns text och omvandla den till en bok riktad främst till skolbarn. Den gavs ut under titeln *What Science Says About Race* samma år. Boken hann dock knappt börja spridas innan amerikanska segregationister riktade så stark kritik att Unesco drog tillbaka den. Efter att vissa formuleringar som kunde tolkas som angrepp på segregationen tagits bort gavs den ut på nytt året därpå, nu med titeln *What is Race?*, rikt illustrerad av konstnären Jane Eakin (1919–2002).²⁴ När det svenska Unescorådet gav ut *Raser och folk* handlade det i själva verket om en så gott som ren översättning av Teads bok från 1952, vilket dock aldrig angavs i den svenska versionen. En bok som ursprungligen riktades till vuxna, för att därefter omvandlas till en bok riktad till barn, översattes alltså till ytterligare en version som åter riktades till vuxna.

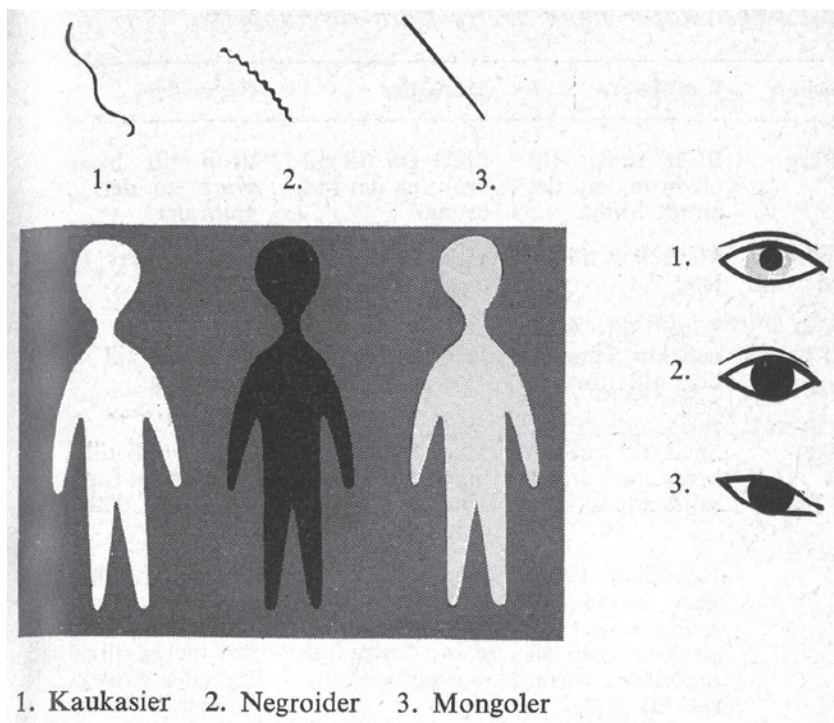
Unescorådet visade intresse för en översättning redan 1953. Dahlberg involverades tidigt, men rådets interna material visar att hans enda uppgift var att faktagranska texten och på ett inte närmare specificerat sätt ”ansvara” för att boken översattes.²⁵ Något redaktörskap kan man knappast säga att Dahlberg utövade. De enda förändringar jag har hittat vid en jämförelse mellan *Raser och folk* och originaltexten är dels att Dahlberg tog bort en mening som handlade om det så kallade Piltdownfyndet, ett fynd av förhistoriska mänskliga kvarlevor som vid tiden för utgivningen avslöjats som en bluff, dels att han lade till en mening där han oblygt hänvisade till sin egen forskning.²⁶ Av allt att döma fyllde Dahlberg mest funktionen att genom sitt namn skänka auktoritet åt de kunskapsanspråk som fördes fram i boken.

Raser och folk var liksom det engelska originalet ett sätt att pedagogiskt och förenklat återge huvudinnehållet i Unescos andra uttalande om ras.

Det fanns, enligt boken, ett felaktigt och ett korrekt sätt att bruka rasbegreppet på. Det felaktiga var det politiska, exemplifierat med "nazisternas myt om ariers överlägsenhet" som orsakat "mycken mänsklig och social skada". Det korrekta var det strikt vetenskapliga, som alltså inte sattes i samband med någon form av politik. Boken var tydlig med att rasbegreppet var vetenskapligt meningsfullt och att mänskligheten kunde delas in i åtminstone tre huvudraser på antropometriska grunder: kaukasier, negrer och mongoler. Samtidigt varnade boken för att göra alltför detaljerade indelningar och det betonades att alla "väsentliga" egenskaper var likadana hos alla människor. Rasblandning beskrevs som något som alltid förekommit och som var föga problematiskt.²⁷

Så långt var texten klar och tydlig. Kunskapsanspråken om eventuella mentala rasskillnader var däremot ganska luddiga. Det verkar som att Tead, den ursprungliga textens huvudförfattare, inte riktigt kunnat bestämma sig för om hon skulle luta sig mot Unescos första eller andra uttalande. Boken betonade att alla tillförlitliga undersökningar visade att det fanns en stor mental "variationsbredd" inom alla raser, att alla raser hade stor förmåga till intellektuell utveckling och förmåga att bygga komplexa samhällen, samt att det fanns undersökningar som visade att miljöfaktorer spelade stor roll för de intelligensskillnader som uppmäts. Men texten uteslöt faktiskt inte att någon sorts mentala rasskillnader kunde existera: "huruvida det procentuella antalet begåvade personer är större inom somliga raser än inom andra kan ännu ej klarläggas".²⁸

En enda viktig sak var helt ny i den svenska versionen. I likhet med *Bordssamtal i rasfrågan* avslutades *Raser och folk* med en studiehandledning avsedd för studiecirklar. Där fanns litteraturtips för fördjupningsstudier men också diskussionsfrågor. Dessa var inte heller framtagna av Dahlberg utan av en annars okänd folkhögskollärare från Ljungkile.²⁹ Frågorna, som måste beskrivas som ganska ledande, hade ett dagspolitiskt anslag som annars saknades i boken. Deltagarna uppmanades till exempel att prata om hur etniska minoriteter som "zigenare" och "tattare" behandlades i Sverige och hur "de negrer som kommer till oss" bemöttes.³⁰ Frågorna anknöt till debatter som fördes i tidningsspalterna under 1950-talet och som långsamt började etablera bilden av rasism (eller "rashat" som det då ofta fick heta) som ett fenomen som inte bara förekom utomlands utan också inom Sveriges gränser.³¹ Studieplanen uppmanade även till handling i en optimistisk ton som avspeglade Unescos tankar om tolerans och mellanfolklig förståelse: "Lägg upp ett program för en internationell afton i din förening.

Jordens tre stora rasgrupper. Ur *Raser och folk* 1955. Bild: Lunds universitetsbibliotek.

Bjud in någon eller några människor av främmande ursprung till cirkeln. Intervjua dem. Låt dem eller några andra medverka på den internationella aftonen.”³²

Unescorådet hade alltså som ambition att kunskapsanspråken i *Raser och folk* skulle spridas vidare i den fria folkbildningsverksamheten. Det är svårt att säga om det blev så. På en konferens för ledare i olika ungdomsförbund våren 1953 uttryckte visserligen representanter från Högerpartiets och Folkpartiets ungdomsförbund intresse för att använda boken i cirkelverksamhet, men huruvida de sedan verkligen gjorde det är okänt.³³ Vad som däremot kan sägas är att boken gav upphov till utförliga recensioner och diskussioner i dagspressen. De visar i ännu högre grad än vad som var fallet med *Bordssamtal i rasfrågan* att kunskapsanspråken i Unescos ras-kampanj togs emot på olika sätt och definitivt inte med enighet.

Några recensenter förde vidare de centrala kunskapsanspråken utan invändningar.³⁴ Men i flera tidningar ventilerades kritik mot vissa inslag i Unescokampanjen även om recensenterna underströk att det alltid var fel med diskriminering och rasförföljelser. I *Upsala Nya Tidning* medgav statsvetaren Nore Tenow (1890–1972) att det var bra att Unesco gjorde upp med nazismens ”förljugna raslära”, men ansåg att kampanjen präglades av en alltför stark ”kulturpolitisk radikalism”. Tankar om att rasblandning kunde vara farligt blev till exempel ”med största snabbhet avfärdade”, och de avslutande frågorna till studiecirkelarna var för ledande då alla ”kätterier” och ”tvekan om sanningen” omöjliggjordes genom frågornas utformning.³⁵ Han fick medhåll av genetikern och folkhögskolläraren Erik Åkerlund (f. 1895) i *Arbetet*, som refererade bokens påståenden om att det inte fanns överlägsna raser på ett tvivlande sätt. Enligt Åkerlund var kunskaperna ”så osäkra, att man helst ville undvika att ge ett helt oreserverat svar”.³⁶

Den starkaste kritiken kom från två andra naturvetare, zoologen och forskningsresanden Bengt Sjögren (1925–2009) och biologen Bror Forsman (1905–81). Sjögrens recension i *Kvällsposten* var ett långt försvar för tanken att det existerade mentala rasskillnader, och i den frågan avfärdade han Unescos kunskapsanspråk som ”pseudovetenskapliga läror”. Sjögren gav också uttryck för ett starkt hierarkiskt rastänkande. Som vi såg i kapitel tre tillhörde Australiens urbefolkning de grupper som allra hårdast drabbades av rasistiska beskrivningar under 1800- och 1900-talen. Sjögren beskrev ”australnegrerna” som människor som saknade ”egen kulturell skaparkraft” eller ”förmåga att anpassa sig till de vitas civilisation”, vilket enligt honom visade att raserna omöjligtvis kunde vara mentalt lika varandra.³⁷

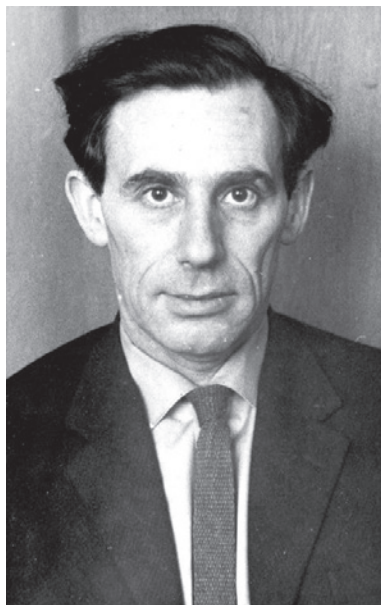
Bror Forsman, som vi ska få stifta närmare bekantskap med i nästa kapitel, tillhörde efterkrigstidens mest konsekventa offentliga försvarare av det vetenskapliga rasbegreppet. I sin anmälan av *Raser och folk* tog han visserligen avstånd från nazisternas ”ras- och blodsvammel”. Men att nazisterna haft fel om ras innebar, menade Forsman, inte att alla påståenden om ras var felaktiga. Också han angrep kraftfullt vad han uppfattade som Unescokampanjens kunskapsanspråk om ”människorasernas intellektuella jämställdhet”. Någon sådan fanns inte, hävdade han, varken mellan individer eller mellan raser. Även i Forsmans artikel utsattes Australiens urbefolkning för en starkt nedvärderande rasifiering. Recensionen illustrerades nämligen med en bild på en australisk man, och bredvid denna bild placerades ett fotografi på ”Gorillan Bobby”.³⁸

Andra upplagan

Den långa historien om *Raser och folk* var inte över än. Elva år efter den första svenska upplagans publicering gavs den ut på nytt. Men 1966 års upplaga innebar ett par kraftiga förändringar. Än en gång transformerades kunskapsanspråken, denna gång på ett sätt som gjorde dem starkt motsägelsefulla.

Grundstommen i den nya utgåvan var fortfarande texten från 1955, som nu påstods vara inte bara redigerad utan till och med skriven av Gunnar Dahlberg. Den var ordagrant reproducerad, inklusive det lilla men pinsamma sakfelet att den mänskliga cellen sades ha 48 kromosomer (redan 1956 hade forskare vid genetiska institutionen vid Lunds universitet visat att det korrekta antalet var 46). Skriften var nu dessutom försedd med ett helt nytt kapitel skrivet av den vänsterradikale sociologen Joachim Israel (1920–2001). Israels kapitel handlade egentligen inte om rasbegreppet utan om rasism, men innehöll påståenden som var helt motsatta de som fördes fram i resten av boken. Det gällde bland annat frågan om mentala rasskillnader, där Israel refererade studier som tydligt visade att uppmätta intelligensskillnader var ett resultat av bristande skolor och andra miljöfaktorer. Men framför allt menade Israel att rasbegreppet i sig var vetenskapligt meningslöst. Hans avståndstagande, som helt sade emot bokens huvudtext, var otvetydigt: "I själva verket är det felaktigt att tala om olika raser. Man borde konsekvent tala om *en ras*: den mänskliga".³⁹

Dessutom var studiehandledningen uppdaterad med diskussionsfrågor som var ännu mer handlingsinriktade än tidigare och som visar att det politiska klimatet höll på att radikaliseras.

Joachim Israel ca 1966. Bild: Wikimedia Commons.

De förhoppningar om tolerans och förståelse genom ökad kunskap som frågorna i upplagan från 1955 byggde på var inte lika närvarande nu. I stället ombads läsarna till exempel att diskutera vilken typ av åtgärder som skulle kunna få Sydafrika att upphöra med apartheidpolitiken. Borde man ta till ”bojkott av sydafrikanska varor, avbrytande av de ekonomiska och diplomatiska förbindelserna med Sydafrika, ekonomiska sanktioner genomförda av FN” eller till och med ingripa ”med vapenmakt”?⁴⁰

Inte heller nu var det mediala mottagandet enigt. Recensenterna i vissa tidningar, som uppmärksammade den nya utgåvan i betydligt mindre utsträckning än den första, accepterade kunskapsanspråken rakt av även om det är lite svårt att avgöra exakt vilka kunskapsanspråk som avsågs eftersom de inte verkar ha märkt att boken innehöll motstridiga uppgifter om huruvida det alls fanns människoraser.⁴¹ Andra recensenter var kritiska mot vad de såg som påståenden om att det inte fanns några mentala rasskillnader även om de underströk att det var viktigt att arbeta mot rasdiskriminering och att mycket av det Unesco gjorde var lovvärt.⁴² Den enda som lyfte fram motsägelserna var genetikern Marianne Rasmuson (f. 1921), som påpekade det ”heterogena intryck” som boken gav och även var direkt kritisk mot Israels avfärdande av rasbegreppet.⁴³

Bertil Lundmans nätverk

De olika Unescoinitiativen var bara en del av den svenska rasvetenskapens internationella kontakter under efterkrigstiden. Medan en forskare som Gunnar Dahlberg deltog i Unescokampanjen och därmed byggde vidare på sina antinazistiska och anglosaxiska nätverk från tiden före och under andra världskriget, agerade Bertil Lundman på andra sätt. I viss mån var han tvungen att göra det för att alls kunna fortsätta delta i striderna om rasvetenskapens gränser eftersom han blev alltmer isolerad i den svenska offentligheten. I de nätverk han deltog i var Unesco inte en allierad utan en motståndare.

Alldeles isolerad var Lundman visserligen inte, framför allt inte under 1950-talet. Han hade nära kontakter med en del svenska forskare, vilka dock blev allt äldre under årens lopp. Ett exempel är osteologen Nils-Gustaf Gejvall (1911–91) som disputerade 1960 på en undersökning av medeltida skelett från utgrävningar på Frösön i Jämtland. Avhandlingen var en detaljerad analys av kvarlevornas antropometriska värden och Gejvall använde dem för att uttala sig om historiska migrationsmönster, dock utan

att nämna ordet ras.⁴⁴ I Gejvalls brev till Lundman framgår det dock att han tyckte sig kunna urskilja också olika "raskomponenter" i material-et.⁴⁵ Lundman försökte få Gejvall att disputeri i Uppsala med honom som handledare, vilket med stor sannolikhet hade resulterat i en mer rasvetenskapligt inriktad avhandling. Gejvall såg förslaget som "mycket tilltalande" men avstod eftersom han befarade att han då skulle få antingen Jan Arvid Bööck eller Lars Beckman som opponent vid disputationen.⁴⁶ Gejvall ville uppenbarligen helst inte ha vetenskaplig kontakt med det konkurrerande nätverk som arbetade i Gunnar Dahlbergs rasvetenskapliga tradition.

Även om Lundman själv inte var en särskilt aktiv populärvetenskaplig skribent är det dessutom uppenbart att han sågs som en rasvetenskaplig expert i åtminstone vissa kretsar utanför universitetsvärlden. Han tillfrågades till exempel om att hjälpa till med illustrationer till bokserien *För oss kvinnor* som gavs ut i slutet av 1950-talet, liksom med bilder till skolböcker vid samma tid.⁴⁷ Fram till 1950-talets mitt, då hans offentliga stjärna definitivt började dala, fick han även ta emot en rad brev från privatpersoner som ville att han skulle hjälpa till att avgöra vilken ras de själva eller bekanta till dem tillhörde. Här fanns bland många exempel en civilingenjör som en gång fått sitt porträtt målat av en konstnär som sagt att han hade en intressant huvudform och som nu undrade om Lundman "möjliggen kan vara intresserad av att göra några mätningar på min skalle", och en kvinna som undrade om hennes mörka hårfärg och hudton kanske kunde "tyda på främmande rasinslag".⁴⁸

Marginaliseringen var alltså inte total. Men den växte sig allt starkare i de prestigefulla vetenskapliga sammanhangen och tilltog allteftersom 1950-talet gick. De internationella nätverk Lundman nu sökte sig till kan därför ses som hans sätt att kompensera för sin försvagade ställning i Sverige.

Lundmans politiska positioner under efterkrigstiden

För att förstå Lundmans nätverksbyggande är det nödvändigt att först säga något om de politiska positioner han intog efter andra världskriget. Som jag visade i kapitel sex hade Lundman tidigare varit aktiv inom den högerextrema nationella rörelsen och ofta hänvisat till Nazitysklands ledande rasforskare i sina skrifter, även om han inte var nazist själv.

Alla människor som haft kontakter med Nazityskland bemöttes inte på samma sätt i offentligheten efter 1945. Historikern Johan Östling har delat in reaktionerna i tre idealtyper. "Absolut stigmatisering" drabbade framför allt organiserade nazister som fortsatte vara politiskt aktiva efter krigsslutet.

”Partiell stigmatisering” drabbade sådana ”gränsvarelser” som uttryckt stöd för delar av nazismens politik men som efter freden drog sig undan politiken och därför lyckades fortsätta med sina yrkeskarriärer. ”Sekundär stigmatisering” kunde drabba aktörer som inte varit nazister och som kanske till och med tog avstånd från vissa delar av nazismen, men vars värderingar med rätt eller orätt kom att förknippas med nazismen.⁴⁹

Lundman drabbades, för att använda Östlings terminologi, under den tidiga efterkrigstiden endast av partiell stigmatisering. Han blev ännu inte offentligt hudflängd i massmedia men det finns tecken på att hans position i Norden fick sig en törn. Redan 1942 förekom Lundmans namn i boken *Nazismen i Sverige*. Det var en förteckning över svenskar som var verk-samma inom nazistiska, fascistiska och ultranationella organisationer, sammanställd av syndikalisten Holger Carlsson (1910–83) tillsammans med vänstersocialdemokraten Ture Nerman (1886–1969) och utgiven av den antinazistiska tidskriften *Trots allt*.⁵⁰ 1946 planerade Lundman att genomföra en forskningsresa till Norge, men fick ta emot ett brev där han starkt avråddes från att genomföra resan. Brevskrivaren var den norska barnboks-författaren Johanne Cederblad (1901–79), som under kriget varit bosatt i Uppsala och bedrivit hjälparbete bland norska flyktingar. Vilken relation hon hade till Lundman är inte klarlagt men att döma av hennes brev verkar hon tidigare ha uppmuntrat resan, det vill säga fram tills att hon upptäckt Carlssons bok:

Ved et rent tilfelle fikk jeg høre at Deres navn står i Holger Carlssons bok Nacismen [sic] i Sverige. Jeg har bekreftet riktigheten av dette. På det mest inntrengende vil jeg be Dem opgi Deres plan om en Norgereise og så snart som mulig skrive at De er blitt forhindret fra å reise. Den hvis navn har stått i Carlssons bok er ikke velkommen dit. Selv kan jeg heller ikke stå fast ved min anbefaling.⁵¹

Vi såg i kapitel sex att Lundman också under efterkrigstiden hade kontakter med svenskar som var aktiva i nazistiska eller fascistiska rörelser. Hans relation med Lars Hultén var ett sådant exempel. Men dessa kontakter i sig säger inget definitivt om Lundmans egen politiska position och det är svårt att avgöra om han själv var medlem i några organisationer. 1960 blev han till exempel inbjuden att gå med i en planerad europeisk samman-slutning som var tänkt att ha beteckningen ”Nordbund”. Inbjudan, som avslutades med ordet ”Heil!”, kom från den tyske kemisten Hermann Krause (f. 1881) som skrev att organisationen skulle arbeta för att försvara den vita människorasen och särskilt dess nordiska gren.⁵² Men Lundmans

svar finns inte bevarat och det går alltså inte att säga hur han ställde sig till projektet.

Däremot verkar Lundman ha haft vissa fortsatta kontakter med medlemmar i Per Engdahls fascistiska organisation Nysvenska rörelsen, även om det inte behöver innebära att han själv var medlem där. Harry Bergquist, som redan under andra världskriget erbjudit sig att recensera Lundmans böcker i rörelsens tidning, upprepade sitt erbjudande också vid 1950-talets början.⁵³

Det nazityska nätverket

Lundman var starkt påverkad av den *Rassenkunde*-strömning som spelat en stor roll inom den nazityska rasforskningen fram till 1945, och fortfarande under efterkrigstiden hänvisade han till nazityska rasforskare i sina skrifter. Lundmans bevarade brevsamling visar att han också hade omfattande personliga kontakter med flera av Nazitysklands ledande rasforskare och att de fortsatte flera decennier efter andra världskrigets slut.

Listan kan göras lång och omfattar både mindre och mer kända namn. Bland de mindre kända fanns antropologen Gottfried Kurth (1912–90) som Lundman utbytte skrifter och diskuterade vetenskapliga problem med från 1950-talets början och fram till 1971. Kurth hade gått med i nazistpartiet 1932 och disputerade vid universitetet i Jena på en avhandling om Thüringens rasförhållanden 1938. Efter kriget hade han tjänster bland annat vid universitetet i Braunschweig. I sina brev till Lundman uttryckte den gamle nazisten en ledsnad över att det blivit så svårt att tala om biologiska befolkningsfrågor i Tyskland efter krigsslutet. Allt tal om födelsesiffror och befolkningskvalitet tolkades, enligt Kurth, som utslag för nazism: "Werden zuleicht als nazistisch verschrien, obwohl sie damit überhaupt nichts zu tun haben."⁵⁴

Här fanns också den österrikiske förhistorikern Oswald Menghin (1888–1973), utbildningsminister i den nazistiska interimregering som tillsatts då Hitler inkorporerade Österrike i Tyskland 1938. Menghin hade då använt sin position för att rensa ut judar och olikänkande vid Wiens universitet. Efter kriget flydde han till Sydamerika där han blev professor i Buenos Aires. Det är oklart huruvida Lundman kände till Menghins gärningar vid Anschluss. 1963 försökte han hur som helst organisera en föreläsningsresa i Sverige och Danmark, där Menghin skulle tala om förhistoriska kulturer i Sydamerika.⁵⁵ Initiativet togs dock inte emot särskilt väl överallt. Den danske etnografen Kaj Birket-Smith (1893–1977) väjade

i ett brev till Lundman att han skulle ställa in hela turnén eftersom besöket skulle väcka ”yderst pinlig upmärksamhet” i Danmark.⁵⁶

Lundman hade intensiva kontakter också med några av de riktigt ledande aktörerna i Nazitysklands rasvetenskapliga värld. Egon von Eickstedt var, som vi sett tidigare, kanske den rasforskare som Lundman beundrade mest och fortfarande i *Geographische Anthropologie* från 1967 kallade han Eickstedts verk för banbrytande.⁵⁷ De hade för övrigt mötts personligen redan innan andra världskriget, då Eickstedt en kort period reste tillsammans med Lundman i trakten av Siljan under dennes forskningsresor 1934.⁵⁸ Eickstedt hörde till de rasforskare som lyckades fortsätta sin vetenskapliga verksamhet i Västtyskland efter 1945 och han blev till och med professor i antropologi vid universitetet i Mainz.⁵⁹ Hans status dalade förvisso internationellt men knappast i Lundmans ögon, och de brevväxlade med varandra fram till 1964.

Ett mindre antal brev växlades också med Otmar von Verschuer som var nazistisk partimedlem sedan 1940, varit handledare till den ökände doktor Mengele och under kriget bland annat bedrivit forskning på mänskliga kvarlevor från Auschwitz.⁶⁰ Verschuer och Lundman utbytte även tankar om samtidens politiska förhållanden, och Verschuer skrev 1952 att han delade Lundmans uppfattning att den västerländska civilisationen måste vila på kristen grund.⁶¹

Två kontakter framstår dock som viktigare än de andra. För det första korresponderade Lundman med den kunskapsaktör som mer än någon annan förkroppsligat *Rassenkunde*-strömningen, nämligen Hans F K Günther, som redan hade en svensk koppling eftersom han vistats vid Rasbiologiska institutet under Herman Lundborgs cheftid på 1920-talet.⁶² Att Lundman inspirerades av Günthers rasvetenskapliga metod, där ras skulle upplevas och ”ses” lika mycket som mätas, har vi sett tidigare. Efter andra världskriget var hänvisningarna till Günther inte lika framträdande som tidigare i hans texter men på ett personligt plan upprätthölls kontakten under hela 1950-talet. Günther hörde till det fåtal nazityska rasforskare som faktiskt förhindrades att fortsätta sin akademiska karriär efter 1945, och han fick tillbringa ett par år i fångenskap innan de allierade ockupationsmakterna bestämde att han inte skulle få något straff för sitt stöd till nazistregimen. I sina brev försökte Günther av allt att döma återknyta kontakten med Sverige och frågade bland annat Lundman om den gamle Rolf Nordenstreng fortfarande levde. Han tipsade också Lundman om rasvetenskaplig litteratur. Lundman återgäldade

tjänsten genom att skicka ett exemplar av Lundborgs bok *The Racial Characters of the Swedish Nation*, eftersom Günther förlorat sitt eget exemplar under fångenskapen.⁶³

För det andra hade Lundman många kontakter med antropologen Ilse Schwidetzky. De var mer betydelsefulla för hans möjligheter att föra ut sina kunskapsanspråk i vetenskapliga forum än kontakterna med den akademiskt numera betydelselöse Günther. Schwidetzky var en av Eickstedts assistenter under 1930-talet, blev efter krigsslutet professor i Mainz och övertog då också redaktörskapet för *Zeitschrift für Rassenkunde* som samtidigt gjorde en kosmetisk namnändring till *Homo*.⁶⁴ Schwidetzky uttryckte i flera brev sin respekt för Lundmans insats som forskare och bad honom om råd i frågor om hur samers och östeuropeiska folkgruppers rastyp borde bedömas.⁶⁵ I gengäld gavs Lundman goda möjligheter att publicera sig för en internationell läsekrets i den tyskspråkiga *Homo*. Under 1950-talet publicerade han flera artiklar där, även om de inte tillhörde hans mest ambitiösa verk och i vissa fall mest bestod av referat av hans gamla doktorsavhandling.⁶⁶

Lundman och de amerikanska segregationisterna

Lundmans nazityska kontakter nådde aldrig offentlighetens ljus. Vid 1960-talets början drogs han, som Maria Björkman har visat, emellertid också in i ett annat slags nätverk.⁶⁷ Kontakterna med detta nätverk skulle Lundman aldrig hemlighålla även om innehållet i några av breven mellan nätverkets medlemmar kunde vara nog så konfidentiellt.

Det hade sin bas på andra sidan Atlanten och byggdes upp av konservativa amerikanska forskare som upplevde att den segregerade rasordningen i södra USA höll på att luckras upp genom den svarta medborgarrättsrörelsens kamp. Nätverket hade sin organisatoriska bas i sammanslutningen International Association for the Advancement of Ethnology and Eugenics (IAAEE) som bildades 1959 och som strax därefter började ge ut den ännu utkommande tidskriften *Mankind Quarterly*. Verksamheten finansierades huvudsakligen genom hemliga bidrag från den förmögne textilmagnaten Wickliffe Draper och hans så kallade Pioneer Fund. Organisationen framställde sig som opolitisk men hade som främsta mål att motarbeta medborgarrättsrörelsen med rasvetenskapliga argument.⁶⁸

Vid samma tid som medborgarrättsrörelsen nådde de första stora framgångarna i sin kamp upplevde dessa konservativa forskare också att något höll på att hända med rasbegreppets vetenskapliga ställning. Även

om varken Unesco eller någon annan central kunskapsaktör ännu egentligen ifrågasatte begreppets existens var det en sådan framtid de såg framför sig, och även detta blev en av anledningarna till att IAAEE bildades. Särskilt vände sig organisationen emot det första Unescouttalandet och dess kunskapsanspråk om att det inte fanns några mentala rasskillnader. Även Lundman uttryckte i slutet av 1950-talet liknande farhågor, och han skrev oroadt att "negativistiska" debattörer höll på att "förneka alla mer djupgående rasskillnader".⁶⁹ Det fanns med andra ord en liknande omvärldsupfattning hos honom och IAAEE.

Det var Lundman som tog den första kontakten. Innehållet i hans brev är inte känt, men av svaret på det framgår att Lundman skickat ett exemplar av *Umriss der Rassenkunde* till organisationen. Hans brev hamnade till slut hos den amerikanske antropologen Donald A Swan (1935–81), verksam vid University of Southern Mississippi och en av IAAEE:s viktigaste administratörer. Swan verkar omgående ha identifierat Lundman som en aktör som det var möjligt att rekrytera. Sommaren 1961 skrev han och tackade för boken samt erbjöd Lundman omedelbar plats i IAAEE:s exekutivkommitté.⁷⁰ Lundman tackade ja. Det var hans första belagda medlemskap i en högerextrem organisation sedan tiden i Samfundet Manhem på 1930-talet, även om platsen i exekutivkommittén var rent symbolisk. Det var inte den som styrde IAAEE:s verksamhet, det gjorde i själva verket en liten informell grupp som fick sin finansiering direkt av Draper.

Nu inleddes några år av intensiva kontakter med IAAEE, främst genom Donald A Swans förmedling. När *Mankind Quarterly* startades erbjöd sig Swan att översätta eventuella bidrag av Lundman till engelska så att de skulle kunna publiceras i tidskriften.⁷¹ Lundman tog chansen. Redan 1962 publicerade han två artiklar i *Mankind Quarterly*. Båda innehöll den typ av hierarkiska kunskapsanspråk som vid det här laget känns igen från flera av hans verk. Svarta människor påstods mestadels ha mindre hjärnor än vita medan den nordiska rasen i Europa beskrevs som storsint, renlig och företagsam. Lundman uttryckte också en alarmistisk varning om att den nordiska rasen riskerade att urarta och försvinna på grund av den ökande invandringen, inte minst till de skandinaviska länderna.⁷² Han fortsatte därefter att publicera sig i tidskriften fram till 1970-talets mitt, även om texterna mestadels bestod av översatta utdrag ur de böcker han redan publicerat på svenska och tyska.⁷³

Swan försökte till och med rekrytera Lundman som antropometrisk forskningsledare i ett stort rasundersökningsprojekt som IAAEE planerade

MANKIND QUARTERLY

Mankind Quarterly har sedan 1960 fungerat som ett forum för rasistiska idéer i vetenskaplig språklära. Bild: Kungliga biblioteket.

att sätta i gång i den amerikanska södern, något som Lundman dock avböjde med hänvisning till sin undervisningsbörda vid Uppsala universitet. Även om undersökningarna också skulle omfatta antropometri var huvudsyftet, vilket Swan betonade i sina brev, hela tiden att undersöka de mentala rasskillnader mellan svarta och vita amerikaner som IAAEE utgick från existerade.⁷⁴ Att organisationens verksamhet i grund och botten gick ut på att förse de vita segregationisterna med vetenskapliga argument kan alltså inte ha varit något som Lundman svävade i okunskap om. Swan gjorde för övrigt sambandet extra klart våren 1963. IAAEE var då involverade i ett försök att på juridisk väg upphäva den amerikanska Högsta domstolens beslut från 1954 om att förbjuda segregation i skolorna, och Swan skrev att alla idéer Lundman kunde komma på för att stärka organisationens argument skulle uppskattas.⁷⁵

Lars Beckman slår tillbaka

1959 försökte Lundman sätta stopp för sin forne student Lars Beckmans spirande akademiska karriär i samband med dennes disputation. Det var, som jag argumenterade för i kapitel fem, en del av den svenska rasforskningens gränsdragningsstrider. 1963 fick Beckman ett tillfälle att slå tillbaka i en strid som denna gång utspelade sig på internationell nivå och bakom kulisserna.

Ett av de projekt som Swan lyckades dra in Lundman i var utgivningen av en antologi med texter om rasbegreppet. Boken skulle baseras på föredrag från en planerad konferens som IAAEE organiserade vid University of Hawaii, kompletterad med texter från vissa forskare som inte kunde närvara vid själva konferensen. Lundman var en av dem, och av vissa uppgifter att döma involverades även den gamle eugenikern Torsten Sjögren.⁷⁶

Beckman hade redan tidigt tagit offentligt avstånd från IAAEE. När det första numret av *Mankind Quarterly* gavs ut 1962 skrev han snabbt en tidningsartikel där han kritiserade tidskriften för att vara "vetenskapligt medioker" och beskrev den som ett oroväckande tecken på en "ny våg av racism [sic]" som det var viktigt att reagera mot.⁷⁷ Året därefter inträffade det märkliga sammanträffandet att Beckman var gästforskare på Hawaii, just vid det universitet där konferensen skulle äga rum. När han fick reda på att IAAEE stod bakom planerna och att Lundman var involverad ågred han omedelbart.

Exakt vad som sades och skedde på den amerikanska ögruppen går inte att säga. Den enda källa till händelseförloppet jag känner till är det upp-

rörda brev som Swan skrev till Lundman strax efteråt. De viktigaste delarna av brevet förtjänar därför att återges i sin helhet:

CONFIDENTIAL VERTRAULICH!

Dear Professor Lundman, some time ago you wrote me that Dr. Lars Beckman – "ein gross Feind von MQ" – was coming to the United States. Unfortunately, your warning was all too correct. Immediately upon arriving in Hawaii, Beckman visited Dr. Gregor and told him that you and Dr. Sjögren were "well-known Nazis in Sweden", and that he (Beckman) was surprised that Dr. Gregor would associate with such people on the Mankind Quarterly. When Dr. Gregor didn't pay any attention to Beckman's lies and slanders, Beckman proceeded to repeat these same charges to the other Faculty members and to Dr. Hamilton – the President of the University. [...] As a result both the Symposium and Dr. Gregor's tenure have been held up. We would appreciate it if you could give us any background information on Lars Beckman: (1) is he, or has he ever been, a member of the Communist Party in Sweden?; (2) is he an associate of Gunnar Myrdal and his associates; et.al.²⁷⁸

Vem "Dr. Gregor" var är inte känt men att döma av formuleringarna kan det ha rört sig om någon forskare i nätverket runt IAAEE med ansvar för att planera konferensen. Beckman, som Lundman redan tidigare varnat för, vände sig först till Gregor och sedan direkt till universitetsledningen där han ska ha utmålat Lundman som nazist eller nazistsympatisör. Hur orden egentligen föll går knappast att säga utifrån brevet. Resultatet blev hur som helst att universitetet stängde sina portar för den planerade konferensen. Men IAAEE avsåg uppenbarligen att försöka slå tillbaka mot Beckman och pumpade Lundman på information om hans forne student. Om det kunde bevisas att Beckman hade kopplingar till den kommunistiska rörelsen (vilket han som socialdemokrat inte hade) kunde det användas för att diskreditera honom i efterkrigstidens starkt antikommunistiska USA.

Det är inte känt om eller hur Lundman svarade på denna uppmaning till deltagande i en akademisk palatsintrig. Antologin blev i vilket fall som helst kraftigt försinkad, men faktiskt inte stoppad. IAAEE lyckades ge ut den, men först 1967 och utan någon koppling till University of Hawaii. Den publicerades med den neutrala titeln *Race and Modern Science*. Innehållet var dock långt från neutralt. Redan i förordet slogs det fast att boken var avsedd som en kritik mot Unescos uttalanden om ras. Sedan följde ett hårdnackat försvar för det meningsfulla i avancerade rasindelningar och för förekomsten av mentala rasskillnader. I Lundmans eget kapitel gjorde han en kategorisering av Europas befolkning med hjälp av mellankrigstidens sedvanliga femrasindelning och beskrev ur-indoeuropeerna som

blonda människor med starka inslag av nordisk ras. Han förde också vidare den sorts stereotypa kunskapsanspråk om mentala rasskillnader som passade IAAEE:s syften väl. Den mongolida rasgruppen beskrevs till exempel som uthållig och med stark självdisciplin men okänslig för andras känslor och behov. Negriderna, det vill säga de människor som IAAEE ville förvägra fulla medborgerliga rättigheter, beskrevs som glada och passionerade men utan förmåga till planerat, rationellt tänkande: "Cheerful and passionate, with little foresight."⁷⁹

Olika traditioner, olika nätverk

Den svenska rasforskningen var aldrig något isolerat nationellt projekt, trots den otvetydiga nationalism som fanns inom delar av den. De rasifierande kunskapsanspråk den förde fram var påverkade av internationella vetenskapliga strömningar och politiska rörelser, och ibland påverkade den svenska rasforskningen i sin tur dessa. Svenska rasforskare hade stundtals intensiva kontakter med utländska kollegor. Det gäller det sena 1800-talet och det gäller Rasbiologiska institutet under både Hermans Lundborgs och Gunnar Dahlbergs cheftid, även om deras kontaktnät gick åt olika håll. I det här kapitlet har jag visat att detsamma gällde också efter andra världskriget. Vissa internationella kontaktnät levde kvar medan andra tillkom och nätverken såg olika ut i olika rasforskningstraditioner.

I den tradition som utgick från Gunnar Dahlberg blev FN-organet Unesco viktigt. Unescos kunskapshistoriska roll för rasbegreppets innebörd under den tidiga efterkrigstiden kan knappast överskattas. Unescos uttalanden om ras 1950–51 spreds över stora delar av jorden men väckte också stark debatt både inom och utanför akademien. Det var ytterst en gränsdragningsstrid om vilka som skulle få uttala sig auktoritativt om rasfrågor. Sociologer och samhällsvetare som i det första uttalandet, eller naturvetare och genetiskt inriktade forskare som i det andra?

Gunnar Dahlberg var själv en av de aktörer som deltog i utformandet av organisationens andra uttalande. Han påverkade med andra ord Unescos kunskapshistoriska agerande. Men Unesco påverkade också kunskapsanspråken om ras i Sverige, kanske inte så mycket inom universitetsforskningen men definitivt när det gällde den bredare kunskaps-cirkulationen. Genom ett panelsamtal som senare gavs ut i bokform, och genom skriften *Raser och folk*, spreds Unescos syn på rasfrågor i den svenska offentligheten. Det skedde dock på ett sätt som var föga konsekvent, som då den andra

utgåvan av *Raser och folk* både innehöll partier som hävdade att mänskligheten kunde delas in i åtminstone tre raser och partier som förnekade att rasbegreppet överhuvudtaget var meningsfullt.

Unescos kunskapsanspråk cirkulerade dock inte friktionsfritt. Ett av de mest intressanta resultaten i det här kapitlet är att Unescorådets initiativ mötte både acceptans och motstånd. Att det var bra att motverka rasförtryck, och att nazismens kunskapsanspråk varit förkastliga och pseudovetenskapliga, var alla som deltog i debatten överens om. I det avseendet verkar andra världskrigets slut ha spelat en betydande roll. Alla som ville vara med i den bredare offentligheten var efter 1945 tvungna att distansera sig från nazismens rasläror. Men det innebar inte att alla accepterade just de kunskapsanspråk som Unesco förde fram. Framför allt reagerade flera skribenter på vad de mer eller mindre korrekt uppfattade som Unescos angrepp på själva rasbegreppet. Särskilt under 1950-talet reagerade många också på kunskapsanspråken om mentala rasskillnader, och försvarade tanken på att sådana verkligen existerade.

Reaktionerna på Unescorådets skrifter vittnar för övrigt om en intressant förändring jämfört med tiden före 1945. På 1930-talet angrep antinazistiska rasforskare som Gunnar Dahlberg nazismen för att innehålla politiskt färgade kunskapsanspråk som stod i motsättning till en ren, opolitisk vetenskap. Argumentet användes då för att diskreditera nazismens påståenden om den nordiska rasens överlägsenhet, det judiska folkets farlighet och så vidare. Efter 1945 var det tvärtom Unescos globala kampanj som angreps för att vara politiskt motiverad, medan påståenden om mentala rasskillnaders existens beskrevs som neutrala, opolitiska fakta.

Den andra traditionen inom den svenska rasforskningen företrädades under efterkrigstiden framför allt av Bertil Lundman. Även här spelade Unesco en roll, men som motståndare och avskräckande exempel. Även för Lundman var de internationella nätverken viktiga, delvis för att kompensera för hans sjunkande status i det svenska vetenskapssamhället och den svenska offentligheten.

Hans första nätverk var först också i kronologisk mening. Redan före andra världskriget hade Lundman etablerat kontakter med några av Nazitysklands ledande rasforskare, till exempel den beundrade Egon von Eickstedt. Efter 1945 knöt han an till ännu fler av dessa aktörer, som ofta befann sig i en liknande situation som han själv. Med Hans F K Günther som undantag kunde de flesta av Nazitysklands rasforskare fortsätta sin vetenskapliga verksamhet efter 1945, men deras internationella akademiska

status sjönk kraftigt. Kontakterna underlättade också Lundmans försök att publicera sig utanför Sveriges gränser, då Ilse Schwidetzky öppnade tidskriften *Homos* spalter för honom.

Det andra nätverket formerades kring den USA-baserade organisationen IAAEE, vars mål var att bekämpa Unescos kunskapsanspråk i allmänhet och den svarta, amerikanska medborgarrättsrörelsen i synnerhet. Lundman, som lånade sitt namn till organisationens exekutivkommitté, var väl medveten om dessa mål genom sin brevväxling med Donald A Swan. Lundmans aktiviteter i IAAEE och medverkan i tidskriften *Mankind Quarterly* ledde inte till någon större debatt i den svenska offentligheten. Däremot gav de upphov till en hård konflikt med hans forne student Lars Beckman. Av en slump befann han sig vid universitetet på Hawaii just när IAAEE skulle genomföra en konferens där. Beckman antydde inför universitetsledningen att Lundman hade kopplingar till nazismen och lyckades på så sätt få konferensen inställd, vilket i sin tur fick IAAEE att be Lundman om information som skulle kunna användas för att smutskasta Beckman och underminera hans vetenskapliga status. Också detta ingick i rasforskningens gränsdragningsstrider, men denna gång utkämpades striden på internationell nivå och bakom lyckta dörrar.